

Latysh N. M. PSYCHOLOGICAL RESEARCH OF SOCIAL INFORMATION PERCEPTION BY JUNIOR PUPILS

Article presents theoretical analysis of psychological researches of perception and its descriptive adjectives. Peculiarities of creative perception and peculiarly social information creative perception by junior pupils are analyzed in order to define features of its understanding, grounding on system-strategic organization of creative thinking.

Keywords: perception, creative perception, social information, social task, strategy.

УДК 159.923:111.12

Легун О. М. (м. Київ)

СЕНС ЖИТТЯ З ПОГЛЯДУ РАДЯНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Статтю присвячено аналізу поняття сенс життя з точки зору радянської, російської та вітчизняної психології. Вивчення закономірностей розвитку внутрішнього світу людини є важливим і складним завданням психологічної науки, а зміст поняття сенсу життя недостатньо чітко сформульованим. Сенс життя, ціннісні орієнтації особистості впливають на вибір життєвих стратегій в процесі здійснення самореалізації.

Ключові слова: сенс, сенсотворення, сенсожиттєві стратегії.

Постановка проблеми. Природа людського буття така, що людина має присвятити своє життя чомусь величному чи скромному, яскравій долі чи тихому побуту, але вона має відчувати свою потрібність іншим і бути задоволеною своїм життям. З одного боку, людина проживає своє життя і для себе, а з іншого, якщо воно не буде підпорядковуватись чомусь вищому, більшому, загальнолюдському, масштаби і відчуття повноти життя зменшаться, людина втратить сенс свого існування. Тільки через приєднання до загальної історії, культури, світу виникає відчуття своєї потрібності, причетності до важливого, безкінечного, мудрого.

Мета статті – знайти визначення поняття сенс життя з точки зору радянської, російської та вітчизняної психології.

Завдання – проаналізувати схожі та спірні моменти у дослідженнях радянських, російських та вітчизняних психологів.

Проаналізуємо погляди радянських і сучасних російських та українських психологів на пошук свого самовизначення, сенсу життя.

Аналіз поняття показує, що сенс життя – не просто певна ціль, ідея, переконання, це особливе психічне утворення, яке має свій зміст і структуру. У зв'язку з цим, розглянемо з етимологічного погляду слово «сенс». Це, поперше, значення, по-друге, розумна підстава, доцільність, мета. [9, с. 520] Вживаючи його, мають на увазі дві категорії: перша – сутність, головне, основне у певному предметі, друга – особистісна значущість для людини цієї сутності, головного, основного. Як бачимо, існує принаймні два рівні сприйняття сенсу життя.

Поняття самовизначення, власного життєвого шляху, його сенсу знаходимо в роботах Л.С. Виготського. Основну ідею можна окреслити так: фундаментом людської психіки є здатність до перетворення власної поведінки: „... суб'єкт у своїх діях, актах своєї творчої діяльності не лише знаходить себе, а й проявляє, він у них самотвориться і самовизначається. Тому, тим, що він робить, можна визначити те, чим він є; спрямовуючи його діяльність, можна спрямовувати і формувати його самого” [4, с. 368].

У радянській психології Л.С. Виготський започаткував одну з найважливіших ліній розвитку концепції сенсу особистості: увів зазначене поняття у систему психологічних знань. У структурно-змістовному аспекті особистий сенс – вперше описується у співвідношенні проблеми значення і сенсу. «Сенс, – пише Л.С. Виготський, – це сукупність усіх психологічних фактів, що виникають у нашій свідомості... Сенс слова є завжди динамічним, нестійким, складним утворенням, яке має декілька зон різної стійкості» [4, с. 165].

Один з головних висновків, який робить Виготський Л.С, полягає в тому, що сенс, на відміну від значення, не пов'язаний нерозривно із певною знаковою формою, а є відокремленим від знаку. Тобто сенс ніколи жорстко не прив'язаний до певної знакової форми.

Важливе відкриття Л.С. Виготського пов'язане з його ідеєю «динамічної смислової системи», яка передбачає єдність афектних і смислових процесів, тобто єдність афекту й інтелекту. За Л.С. Виготським, мислення є операцією з «чистими» значеннями, а практична дія з річчю пов'язана з сенсом. Саме це розуміння розвиває О.М. Леонтьєв, коли говорить, що сенс належить не предмету, а діяльності як реалізованому відношенню до предмета [6].

Для О.М. Леонтьєва сенс – це сполучна ланка між свідомістю і діяльністю, але всі основні положення, які описують сенс в структурному аспекті, були висловлені О.М. Леонтьєвим у контексті аналізу свідомості.

Учений визначає сенс через стосунки і вводить категорію «особистий сенс», який означає інтегровану цілісність психічного. «Особисті сенси відображають мотиви, народжені дійсними життєвими стосунками і виражають саме його (суб'єкта) стосунки до усвідомлюваних об'єктивних явищ» [6, с. 86-87]. Конкретизуючи питання про співвідношення значення і сенсу, він відзначав, що «між ними існує так звана дистанція. Вона може бути значною, середньою і короткою, залежно від міри збігу особистого сенсу суб'єкта, що сприймає, і сенсу, який поміщений в контексті того, що сприймається» [6, с. 86-87].

Відповідно до уявлень О.М. Леонтьєва про внутрішню будову людської свідомості, особистий сенс включає в себе чуттєву тканину і значення. Уведення особистого сенсу в структуру свідомості вказує на те, що індивідуальна свідомість не зводиться до «знеособленого знання, що вона через приналежність до живого суб'єкта і реальної включеності в систему його діяльності завжди є пристрасною», тобто «свідомість – це не лише знання, але і ставлення до буття, до діяльності, до самої свідомості» [6; 3]. Особистий сенс, за О.М. Леонтьєвим, як складова свідомості «безпосередньо відображає власні життєві стосунки суб'єкта, тобто він суб'єктивний; у той же час він, особистий сенс, завжди наочний: це те, заради чого здійснюється та або інша діяльність» [6; 3].

О.М. Леонтьєв, виокремлює родовидові стосунки сенсу і значення, в яких значення є родовим, а сенс – видовим поняттям, яке визначається «значенням для всіх», тобто це віддзеркалення за допомогою знаку об'єктивної реальності. А особистий сенс у цьому розумінні – це «значення для мене», тобто суб'єктивно сприйняте і привласнене людиною значення [6].

У радянській психології до проблеми сенсу життя зверталися небагато вчених, але їхні праці заслуговують на особливу увагу. Так, С.Л. Рубінштейн у роботі «Людина і світ» писав, що «сенс життя кожної людини визначається тільки відносно змісту всього її життя з життям іншими людьми. Усі питання, які зачіпають світогляд, відповідь на які визначає те, як людині жити і в чому

шукати сенс життя, співпадають в одному питанні – про природу людини і її місце в світі» [7, с. 382].

Свідомість людського буття, за переконанням С.Л. Рубінштейна, сприяє здатності людини до трансценденції за межі наявної життєвої ситуації і до перемоги над її об'єктивними вимогами. Цікавим є те, що С.Л. Рубінштейн пов'язує свідомість людського буття з його спрямованістю в майбутнє: «людина є істота, яка має «проект». «Проект» він тому, що в ньому існування передує еству, в ньому немає готового ества, вона сама його робить; звідси її ество – свобода. Тут є лише повернутість до майбутнього, за допомогою якої людина нібито відривається від минулого і його детермінації» [7, с. 420]. Зрештою подолання людиною «тяжіння» ситуації і всіляких детермінацій можливе завдяки тому, що в кожній ситуації «просвічує» ціннісно-смысловий «проект» майбутнього – сенс життя [7].

С.Л. Рубінштейн розглядав проблему пошуку сенсу життя через висунутий ним принцип детермінізму, тобто зовнішні причини діють, переломлюючись через внутрішні умови [7]. Учений наголошує, що сама специфіка людського існування більше залежить від самовизначення, ніж від інших умов, обставин, що пов'язано з наявністю у людини свідомості та здатності до дії. С.Л. Рубінштейн доводить, що ключовим моментом у розумінні феномену визначення людиною сенсу свого життя є взаємодія людини з оточенням. Ставлення людини до самої себе є ключовим моментом у визначенні власного сенсу існування, воно значною мірою залежить від ставлення людини до близьких і ставлення оточення до неї. Це здатність до активної позиції, яка характеризує людину як суб'єкт життя [7].

Узагальнюючи, можна виокремити два способи існування людини за С.Л. Рубінштейном.

Перший – це життя, яке не виходить за межі безпосередніх зв'язків, у яких живе людина. Особистість перебуває всередині самого життя, не задумуючись над сенсом: кожне її ставлення – це ставлення до окремих явищ життя, а не до життя загалом.

Другий спосіб виводить людину за межі повсякденності, він пов'язаний з появою ціннісно-значущого визначення життя.

Як ми зазначали вище, С.Л. Рубінштейн назвав людину суб'єктом власного життя, відповідно, особистість повинна активно будувати умови свого життя і свою взаємодію з ним. Відповіддю на питання, наскільки гідним було життя, є усвідомлення того, наскільки відповідальним був життєвий вибір.

Життєвий шлях людини не зводиться до її біографії, тому що історія життя особистості відкладається не тільки в подіях або вчинках, але й у внутрішніх психічних структурах, які зумовлюють зміни самої особистості, активного творця свого життя.

До концепції сенсу життя, створеної С.Л. Рубінштейном, приєднуються психологи, які досліджують загальний онтологічний статус людської суб'єктності. Так, В.І. Слободчиков стверджує, що рефлексія є специфічним механізмом дистанціювання людини від своєї безпосередньої життєдіяльності. Вона дає змогу зробити «розрив» у детермінації і взяти на себе контроль над перебігом життя.

Принципи, висунуті С.Л. Рубінштейном, розвиває у своїх роботах К.О. Абульханова-Славська. Вона обґрунтувала доцільність вивчення особистості з огляду на її спосіб життя, що одержало назву принципу життєдіяльнісних взаємин особистості (Абульханова-Славська К.О., 1991). Для неї

центральним моментом пошуків самовизначення, сенсу власного життя є самодетермінація, власна активність, усвідомлене прагнення людини зайняти певну позицію в житті – це «усвідомлення особистістю своєї позиції, яка формується в середині координат системи відносин» [1, с. 155].

К.О. Абульханова-Славська поєднує в понятті «життєвий шлях людини» такі явища, як життєва спрямованість (сенс життя, життєва філософія, «лінія життя»), талант і життєвий досвід. Життєвий шлях особистості має єдині для всіх людей «виміри», аспекти, проблеми, але спосіб їхнього розв'язання глибоко індивідуальний, а тому індивідуальний і неповторний життєвий шлях кожної людини. Науковець уводить поняття «життєве самовизначення» і розуміє його як вибір життєвого стилю й способу життя людини, що припускає високий ступінь свободи вибору й діапазон маневру. Авторка підкреслює, що життєвий шлях не тотожний професійному, але вони пов'язані, утворюють певну систему, яку як основу містить у собі професійний шлях [1]. Все-таки, життєвий шлях без улюбленої професії позбавлений сенсу для багатьох людей, про що свідчать запити до практичної психології як у сенсі профорієнтації, так і допомоги у пошуку справи життя.

Життєвий сенс полягає у переході від безпосереднього, імпульсивного прийняття рішень до справжнього вибору, справжнього самовизначення, що припускає вміння приймати рішення й діяти на основі свідомо ухваленого рішення. Авторка підкреслює, що від того, як складається система взаємин, залежить самовизначення й суспільна активність особистості. Особистість проходить три рівні становлення. Перший рівень вихідний, визначається тим, що особистість не виокремлює себе з подій життя та зміни його умов. На наступному рівні особистість починає виокремлюватись, самовизначатись стосовно подій, відбувається стабілізація особистісних конструктів. Третій рівень пов'язаний із самовизначенням, пошуком сенсу власного життя, він менше піддається впливу обставин. На останньому рівні особистість є суб'єктом життєдіяльності, вона знає, чого прагне, адекватно оцінює свої можливості у подоланні соціальних обставин [1].

Як бачимо, у своєму розвитку людина переходить від стихійного способу життя до такого, який визначає вона сама. Суть цього визначення у виборі умов життя, загального напрямку, тієї професії, які максимально відповідали б особливостям особистості, її бажанням, здібностям у побудові відповідної стратегії життя.

На думку К.О. Абульханової-Славської можна виокремити три основні ознаки життєвої стратегії: вибір способу життя, розв'язання протиріччя «хочу – маю», а також створення умов для самореалізації, творчий пошук. Авторка вважає, що особистість можна назвати зрілою, якщо вона здатна встановлювати свій «поріг» задоволеності матеріальними потребами й починає розглядати їх як одну з умов життя, направляючи свої життєві сили на інші цілі. «Ця здатність особистості переключати свої життєві прагнення з матеріальних цінностей на інші і є показником того, що вона починає жити особистим життям» [1, с. 15].

К.О. Абульханова-Славська розглядає становлення суб'єкта життя у динаміці розвитку життєвих стосунків. «Розвиток стосунків – це не рух у часі життя, уздовж життя, а підйом угору, до нової якості його здійснення, який приводить до глибинної особистості і до глибини життя» [1, с. 67]. Індивідуальна міра суб'єктності життя настільки вища, наскільки активніша особистість в оволодінні і практичній реалізації життєвих взаємовідносин.

На думку дослідниці, опанування системи життєвих стосунків є умовою формування особливої логіки відтворення життєвого шляху. Особистість сполучає події за «суб'єктивною логікою», тобто будує лінію життя, яка відображає індивідуальний сенс буття. Ті життєві обставини, які не вписуються у смислову логіку, обходяться, перенаправляються або активно змінюються, а ті обставини, котрі сприяють реалізації суб'єктивної логіки, людина організовує і зв'язує воедино. Таким чином, особистість як суб'єкт життя відрізняє особлива «суб'єктивна логіка», на підставі якої зникаються смислові зв'язки між розрізненими подіями, прокреслюється індивідуальна життєва лінія.

Крім того, «найважливішою характеристикою особистості як суб'єкта життєдіяльності виступає знання, чого вона хоче, знання своїх і об'єктивних можливостей...» [2, с. 18].

Окрім усвідомленості, важливим чинником життєвої диспозиції особистості виділено активність у діяльності, що дає змогу «переламати» життєву ситуацію не лише в свідомості, але й насправді. «Серед форм суб'єктивування найважливішим є діяльнісне ставлення суб'єкта до дійсності, оскільки воно здатне змінювати об'єктивне співвідношення індивіда з дійсністю» [2, с. 19]. З цієї позиції буття людини зводиться не до усвідомлення життєвих стосунків, воно також є імпліцитною перебудовою діяльності з її подальшою реалізацією. Тому індивіду спершу належить розв'язувати практичні завдання свого життя, ніж розглядати його як «теоретичне» завдання.

К.О. Абульханова-Славська наголошує: «Коли йдеться про життя як про проблему, маємо на увазі не стільки здібність індивіда до рефлексії, розуміння сенсу життя, постановки більш менш далеких цілей... Якості суб'єкта визначаються не наявністю у нього здібностей, рефлексії, талантів, а мірою реалізованості їх у дійсність» [2, с. 21].

Узагальнюючи вищевикладене, можна констатувати, що особистість як суб'єкт життя оцінюють за рівнем усвідомленості сенсу життя і мірою активності його реалізації.

Помітно, що в контексті філософсько-психологічної теорії К.О. Абульханової-Славської особистість як суб'єкт життя виявляє такі ознаки: високий рівень розвитку ціннісно-смислової регуляції життєвого шляху; в управлінні життям – керування суб'єктивною логікою, пов'язаною із смисловими зв'язками біографічних фактів; усвідомленість і активність реалізації сенсу життя; ієрархічну організацію головних життєвих стосунків у структурі сенсу життя; велику суспільну значущість цінностей у структурі сенсу життя; траєктивний розподіл сенсу в часі життя. Інтегральною властивістю є життєва позиція, яка розкривається як сукупність внутрішнього ставлення до окремих життєвих обставин і життєвого шляху загалом. Підкреслюється, що критеріями суб'єктного способу життя є активна життєва позиція, яка включає діяльне, усвідомлене і відповідальне втручання особистості у хід життєвого шляху.

Деякі дослідники розглядали сенс життя особистості через призму її ціннісних орієнтацій. Так, на думку В.Ф. Сержантова, система ціннісних орієнтацій людини виникає на основі засвоєння цінностей, які функціонують у суспільстві, вона проявляється в індивідуальній системі аксіологічних функцій індивіда, інтегрувальним ядром якої є сенс життя. Сенс життя як феномен – це стратегічна мета буття людини, тобто завдання на тривалий період або на все життя, залежно від міри усвідомлення. Формою прояву сенсу життя автор називає ідеал, ідею, до реалізації якої належить прагнути, або мету, виражену в системі взаємопов'язаних ідей [8].

Грунтуючись на концепції О.М. Леонтьєва, В.Ф. Сержантов робить висновок, що всяка цінність має дві властивості: значення й особистий сенс. Особистий сенс цінностей – це те, як вони вписуються у потреби людини. Він (сенс) не лише визначається об'єктом, що виконує функцію цінностей, але й залежить від самої людини. Значення цінності – це сукупність суспільно значущих властивостей, функцій предмета або ідей, які їх роблять вартісними в суспільстві. Внаслідок того, що цінність є предметом потреб людини, а ним може бути річ або ідея, В.Ф. Сержантов ділить цінності на дві категорії: матеріальні і духовні [8].

Матеріальні цінності – знаряддя і засоби праці, речі безпосереднього вжитку, компоненти значень яких можуть бути представлені такими основними властивостями: 1) фізичний статус; 2) технічний пристрій; 3) праксеологічні функції; 4) соціально-економічна форма.

Духовними цінностями є ідеї (політичні, правові, моральні, естетичні, філософські і релігійні). Вони через свою природу мають відповідні властивості: 1) інформаційний зміст, характеристику істинності; 2) матеріальне втілення; 3) аксіологічну функцію; 4) соціально-економічну форму.

На думку В.Ф. Сержантова, цінності в структурі індивідуальної свідомості перебувають у подвійному стані: з одного боку вони відображаються як значення, які мають для індивіда певний сенс. З іншого, – до складу значень входять компоненти, які можна означити як цінності «... тобто їх соціально опосередковані функціонально-праксеологічні визначення» [8, с. 176].

Як бачимо, В.Ф. Сержантов вважає, що сенс життя в свідомості і поведінці індивіда набуває форми ідеалів, зобов'язань, які не лише нав'язані ззовні, але й добровільно узяті на себе, тобто, вони є проявом його свободи волі.

З погляду К.Х. Делокарова, проблема сенсу полягає у пошуку людиною себе як особистості. Життя є ні чим іншим, як самотворенням, в процесі якого народжуються «сенси», тобто сенс життя не є поняттям абсолютним, різні сенси детермінують життєвий шлях, залежно від вікових періодів. Проте, є певний стрижень, «сенс сенсів», якщо його знайдено, то це робить людину відкритою, позбавленою вічних сумнівів, переживань, з приводу того, чи правильно вона живе. Тому рівень розвитку особистості визначається єдністю двох іпостасей: наскільки конкретна особа усвідомила сенс свого буття і наскільки вона «побудувала» себе (досягла сенсу) [5].

Як бачимо, два останні погляди дещо протилежні. К.Х. Делокаров вказує на постійну динаміку розвитку особистості та її смислових структур, пошук сенсу життя через розбудову себе. Відповідно, В.Ф. Сержантов говорить про сенс як про стратегічну мету на все життя, своєрідний план, ідеал, до якого належить прагнути, тобто сенс для нього, як психологічне утворення, статичний. Людина мусить створити план на все життя і слідувати йому, орієнтуватись на деякий ідеал. Це заперечує свободу вибору і розвитку особистості, так само, як і духовність – прагнення до сенсу сенсів, що роблять людину відкритою світу.

З аналізу вищенаведених концепцій можна зробити такі **висновки**.

Діяльнісний підхід в психології постулює, що через вплив на діяльність людини, можна впливати і на саму людину, тобто, спрямовуючи діяльність, ми спрямовуємо і формуємо особистість. У такому разі, сенс стає сполучною ланкою між свідомістю і діяльністю. Індивідуальну свідомість не можна розглядати знеособлено, через включеність у діяльність вона стає реальною, емоційно забарвленою, наповненою сенсом.

Свідомість людського буття спрямована у майбутнє, людина має певний план, проект свого життя, сама його творить, а тому, через свободу вибору, долає детермінацію минулого або сьогодення і, орієнтуючись на власні цінності, спрямовується у майбутнє на втілення свого сенсу життя.

Проблему пошуку сенсу життя, у широкому розумінні, можна розглядати через принцип детермінізму, і тоді ми розуміємо як людина обирає свій життєвий шлях: на неї діють зовнішні причини, але вони переломлюються через внутрішні умови.

Особистість є активним творцем свого життя і тому її життєвий шлях не можна звести до біографічного опису: історія життя відбивається не тільки в подіях або вчинках, а й у психічних структурах, які спричиняють зміни у самій особистості.

Якщо розглядати життя людини як наукову проблему, слід звертати увагу не тільки на цінності, розуміння сенсу життя, наявність мети, талантів, близьких і далеких цілей, здібностей до рефлексії, а, у першу чергу, на міру їхньої реалізованості у дійсність.

Людина перестає сумніватись чи правильно і вірно вона живе, якщо знаходить для себе сенс сенсів, певний стрижень, найвищу мету свого життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абульханова-Славская К.А.* Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М., 1991.
2. *Абульханова К.А., Рубинштейн С.Л.* – ретроспектива и перспектива // Проблема субъекта в психологической науке. – М.: Академический проект, 2000. – С. 13-27.
3. *Братусь Б.С.* Аномалии личности / Б.С. Братусь. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.
4. *Выготский Л.С.* Психология развития человека // Основы психологии. – М.: Смысл. 2004 – 1136 с.
5. *Делокаров К.Х.* Ценности глобализирующегося мира. – М.: Прагма, 2002.– 189 с.
6. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Смысл, Академия, 2005. – 352 с.
7. *Рубинштейн С.Л.* Бытие и сознание. Человек и мир. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.
8. *Сержантов В.Ф.* Человек, его природа и смысл бытия. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 360 с.
9. Словник іншомовних слів/ Укладачі С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.

Легун Е. Н. СМЫСЛ ЖИЗНИ С ПОЗИЦИЙ СОВЕТСКОЙ, РУССКОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

Статья посвящена анализу понятия смысл жизни с точки зрения советской, российской и отечественной психологии. Изучение закономерностей внутреннего мира человека является важным и сложным заданием психологической науки, а содержание понятия смысл жизни недостаточно четко сформулированным. Смысл жизни, ценностные ориентации личности имеют определяющую роль при выборе жизненных стратегий в процессе свершения самореализации.

Ключевые слова: *смысл, смыслообразование, смысложизненные стратегии.*

Legun O. M. SENSE OF LIFE FROM A PERSPECTIVE OF SOVIET, RUSSIAN AND UKRAINIAN PSYCHOLOGY

The article is devoted to analysis of such conception as sense, sense formation and strategies of meaning of life. The study of development rules of the inner person's life is an important and difficult task of psychology and the content of mentioned phenomena is insufficiently formulated. The sense of life, valuable orientations affect the choice of life strategies during the process of self-actualization.

Keywords: *sense, sense formation, strategies of meaning of life.*